

KÉTSZÁZ ÉVVEL A HIMNUSZ SZÜLETÉSE UTÁN – ISTEN NEVE AZ ALKOTMÁNYBAN

SCHANDA Balázs
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Az alkotmánypreambulumok korántsem csak a jogtörténet vagy az esztétika szempontjából bírnak jelentőséggel,¹ hanem kitüntetett helyei annak, hogy egy alkotmányozó nemzet megfogalmazza önazonosságát, meghatározzon közösen vallott értékeket, vagy megemlékezzen sorsfordító eseményekről. Nem ritka, hogy egy preambulumba szakrális elemek is kerülnek. A jelen írás azt vizsgálja, hogy milyen szempontok merülhetnek fel Isten nevének alkotmányba emelése kapcsán.

1. A preambulum szerepe

Egy alkotmány nem pusztán az állam szervezeti és működési szabályzata. Szimbolikus, gyakran más törvényektől szerkesztésében és emelkedett nyelvezetével is eltérő dokumentum. Még inkább igaz ez a preambulumokra, ahol „egy normatív rendelkezéseket tartalmazó jogi szöveget megelőz, bevezet egy másik szöveg.”² Ha valahol, egy alkotmánypreambulumban helye van annak, hogy a nemzetet vezérlő alapvető értékeket, törekvéseket megjelenítsék, alapvető elveket rögzítsenek, vagy akár megemlékezzenek a nemzet önazonosságát formáló sorsfordító eseményekről. Nem véletlen, hogy az alkotmánypreambulumok itthon és külföldön is közérdeklődésre tarthatnak számot. Mintha egy időkapuszulába kellene összeválogatni a legjellegzetesebb értékeket – a preambulum biztosan nem csak a jogászoknak, „szakembereknek” szól. Az Alkotmány 1990 és 2011 között hatályos preambuluma nem volt több egy, az ideiglenességet hangsúlyozó bevezető mondatnál – mely sajátos módon nem Alkotmányt, hanem az „alkotmány szövegét” vezette be. A Nemzeti hitvallás hossza, ünnepélyessége, tartá-

¹ VARGA Attila: Egy elfeledettnek hitt, de újonnan felfedezett téma: alkotmánypreambulumok. *Jogtudományi Közlöny*, 2000/11. 539–543.

² FEKETE Balázs: *Az európai alkotmánypreambulum. Összehasonlító és elméleti perspektívák*. Budapest, ELTE Eötvös, 2019. 17.

lomgazdagsága szembeötlő újdonság, és az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerint ez a preambulum az Alaptörvény része, és a normaszöveg értelmezési háttereként szolgál.

2. Szakrális elemek az alkotmányokban

Szakrális elemek alkotmányba emelése mellett és ellen számos érvet lehet felhozni.³ Míg egyes polgárok – többség vagy kisebbség – számára egy szakrális fordulat, Isten nevének említése fontos érték, és megkönnyíti azonosulásukat az állammal, kérdés, hogy ez másokat nem idegenít-e el. A szakrális elemeket hordozó preambulumokat jellemzően a vallás társadalmi szerepével kapcsolatban erős konszenzust felmutató országok alkalmazták a huszadik században. A hagyományos invocatio Dei, Isten (még hozzá egyértelműen a keresztény hit Istene) ekként jelenik meg Görögország és Írország alkotmányában – két olyan nemzet alkotmányában, melyben az egyház évszázadokon át önálló államiság híján hordozta a nemzeti identitást. A lengyel alkotmány preambulumának megoldása, mely egyetemes értékeket rögzít, utalva arra, hogy a polgárok egy része Istent tartja ezen értékek forrásának, mások pedig más okból tartják tiszteletben ezeket az értékeket, az Európai Unió alkotmányos szerződésének javaslatán dolgozó európai konvent munkájában is felmerült, azonban a szövegjavaslatba nem került be.⁴ Ugyanakkor a lengyel megfogalmazás tulajdonképpen nem Istenre utal, hanem az embert állítja középpontba – aki lehet hívó és lehet nem hívó is. A Bonni Alaptörvény közismert felelősség-fordulatának középpontjában szintén nem Isten, hanem az Istennek is felelősséggel tartozó ember áll. A nemzetiszocialista diktatúra katasztrofális következményei nyomán a háború utáni Nyugat-Németország első évtizedeiben a keresztény egyházakat rendkívüli társadalmi várakozás övezte: még 1965-ben is népesség 50%-a az Evangélikus, 46%-a a Katolikus Egyház tagja volt.⁵ A vallási közösségek szerepének változásával az alkotmányi megfogalmazások évtizedek után új reflexiót igényelhetnek.⁶ Az alkotmányos hagyományok nagyon különbözőek, hiszen számszerűen az alkotmánypreambulumok többsége mellőzi szakrális elemeket, sőt egyes alkotmányok nem is tartalmazznak preambulumot. A minimálkompromisszum kísértése minden alkotmányozásnál erős lehet, különösen ha más, tartalmi kérdések körül is viták folynak. Nem csupán európai összehasonlításban találhatunk nagyon eltérő preambulum-megoldásokat, hanem ez a szöveg – bármely alkotmánypreambulum szövege – megoszthatja egy-egy nemzet véleményformálóját is.

Az alkotmány egyik feladata, hogy a felejtéstől próbálja óvni a politikai közösséget: azt rögzítjük a következő nemzedékek számára is, amit mi, most a legfontosabbnak tar-

³ SZENTPÉTERI NAGY Richard: A szakrális preambulum. In: ANTAL Attila – NOVÁK Zoltán – SZENTPÉTERI NAGY Richard (szerk.): *Az alkotmány arca. Preambulum-tanulmányok*. Budapest, Méltányosság Politikaelemző Központ – L'Harmattan Kiadó, 2011. 43.

⁴ SZÁJER József: Beszámoló az Európai Konvent munkájáról. In: SZÁJER József (szerk.) *Szabad Magyarország, szabad Európa*. Újabb tizenöt év. Beszéd, írárok, dokumentumok 1998–2013. Budapest, 2013. 344., 346.

⁵ 96%-ról a muszlim bevándorlás, az újraegyesítés és a „kilépések” nyomán 52%-ra csökkent a két nagy egyház tagjainak össznépességen belüli aránya. <https://tinyurl.com/49ntcgvn>

⁶ <https://tinyurl.com/y52wu3ye>

tunk. Ahogy Macondo faluját Gabriel García Márquez Száz év magányában, a politikai közösséget is elérheti az álmatlanság kórja, és ennek legsúlyosabb tünete: a feledés.

„Tudniillik, amikor a beteg már megszokta az állandó virrasztást, elméjéből kezdenek kihullani a gyerekkori emlékek, majd a dolgok elnevezése és fogalma, végül pedig az emberek azonosítására is képtelenné válik, sőt a tulajdon énjét sem ismeri többé, és valamiféle múlt nélküli bambaságba süllyed. [...] Aureliano azután kitalált egy módszert, amely hónapokon át megóvta őket az emlékezet kihagyásaitól [...] felírta a szót egy papírdarabra, [...] mindenre ráírta a nevét, és elég volt elolvasnia a feliratot, hogy ráismerjen [...]. Festékbe mártott izsóppal minden tárgyra ráírta a nevét: asztal, szék, óra, ajtó, fal, ág, serpenyő. Kiment az udvarra, s az állatokat meg a növényeket is megjelölte: tehén, kecske, disznó, tyúk, jukka, malanga, banán. Hanem a feledés korlátlan lehetőségeit tanulmányozva, lassanként ráébredt, hogy eljőhet az az idő, amikor a feliratokról ráismernek ugyan a dolgokra, de már nem tudják, mire valók. [...] Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, mihelyt elfelejtik az írott szó jelentését. Oda, ahol a mocsárból jövő út a faluba ért, táblákat állítottak ezzel a felirattal: Macondo, a falu főutcáján pedig egy nagyobb, amelyen ez állt: Van Isten.”⁷

3. „Isten áldd meg a magyart”

Míg a Nemzeti hitvallás maga az Alaptörvény része, a Himnusból átvett fohász nem a Nemzeti hitvallás része, hanem még előtte, mintegy mottóként jelenik meg.⁸ A *Nemzeti Hitvallás* előtt megidézett Himnusz – annak első sora – nem hagyományos invocatio Dei: az Alaptörvény nem Isten nevében születik meg (ahogy pl. a svájci vagy az ír alkotmány). Ami külföldi érdeklődők számára magyarázatra szorul, az minden magyar számára idézőjelek nélkül is egyértelmű: egy olyan, az írott alkotmányszöveget megelőző utalásról van szó, mely a nemzet valamennyi tagját összeköti. Az, hogy a hívő polgárok számára többlettartalmakat hordoz a Himnusz, nem rekeszti ki a nem hívőket. A Himnusz a nemzeti összetartozás jelképe. Zlinszky János felvetése, mely szerint „a parancs címzettje nem utasítható a jogi szöveg által”⁹ inkább ironikus – egyben jól

⁷ Gabriel García MÁRQUEZ: *Száz év magány*. Budapest, Magvető, 1971. 61–62.

⁸ PATYI András: Gondolatok a Nemzeti hitvallás értelmezéséről. In: PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 9., 12.; HALÁSZ Iván: A nemzetfelfogás kérdése az Alaptörvényben és a hatályos magyar közjogban. In: PATYI (szerk.) i. m. 15., 28.

⁹ ZLINSZKY János: Észrevételek az új Alkotmány „húsvéti” szövegéhez. In: KUBOVICSNÉ dr. BORBÉLY Anett – TÉGLÁSI András – VIRÁNYI András (szerk.): *Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt*. Budapest, Az Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága, 2011. 26., 27.

mutatja a normatív jelleg határait. Az Alaptörvény első mondatának szimbolikus jelentősége igen erős, jogi relevanciája azonban nem az.¹⁰

Természetesen maga a Himnusz, mint vers, irodalmi, esztétikai vagy akár teológiai vita tárgya lehet.¹¹ Ugyanakkor a Himnusz valóban összeköt minden magyart.¹² Két-száz éve született, egy olyan korban, amikor a mai európai államok többsége még nem is szerepelt a térképeken. Egyaránt énekeljük templomban, közösségi rendezvényeken, sporteseményeken vagy hivatalos alkalmakkor.

A Himnusz megidézésével kapcsolatban sajátágosan széttartó vélemények születtek. Volt, aki arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy Isten nevének lejárátódásához vezethet a megoldás.¹³ Volt, aki azt látta bele, hogy az alkotmányozó mindenkitől, aki az alkotmánnyal azonosulni kíván, elvárja, hogy az élén álló fohással is azonosuljon. Igaz, hogy 1823-ban, „egy letűnt korban” még mindenki hívőként szólalt meg a nyilvánosság előtt – ezzel a Himnusz még tisztelhető is lenne –, azonban az alkotmány fölé írásával olyan újítás, ami azt jelzi, hogy „a magyar állam vissza kíván kanyarodni egy korábbi állapothoz, amikor az államot alkotó közösség még hívő keresztények gyűlekezeteként határozta meg önmagát.”¹⁴ Más úgy látta, hogy „nemzeti himnuszunk első soránál aligha lehetne méltóbb kezdete Magyarország Alaptörvényének.”¹⁵

Bár a köznyelvben Isten neve nem feltétlenül hordoz vallási töltetet (az „Isten éltesen!” gyakran nem hordoz többlet-tartalmat egy „Boldog születésnapot!” jókívánsághoz képest), az Alaptörvény első szavaiban sokan vallásos tartalmat látnak.¹⁶ Mind az „Isten”, mind az „áldás” fogalmak eredendően vallási tartalommal bírnak. Az alkotmányozó azonban nem egy új mondatot alkotott, melyben maga fogalmazott volna meg egy fohászt, hanem a két évszázados, már korábban is alkotmányos normában rögzített költemény első szavait kölcsönözte. Bármilyen más mondat, mely Istenre hivatkozna vagy Istenhez fordulna, azonos jelentésű szavak mellett is mást jelentene. Idézetként a mondat történelmi-kulturális, a nemzeti közösség önazonosságát meghatározó karaktere döntő.

¹⁰ HORKAY HÖRCHER Ferenc: A Nemzeti hitvallásról. In: JAKAB András – KÖRÖSÉNYI András (szerk.) *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet – Új Mandátum, 2012. 287., 297.

¹¹ SZENTPÉTERI NAGY i. m. 62.

¹² SZENTPÉTERI NAGY Richard: A preambulum Istene. *Beszélő online*, 2003/7.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-preambulum-istene>

¹³ VÖRÖS Imre: Gondolatok egy jövőbeli alkotmány Preambulumához. *Jogtudományi Közöny*, 2011/1. 1., 7. Megjegyzendő, hogy e vallási jellegű kritika következetesen a Himnusz lecserélését igényelné – bár Rákosi Mátyás egészen más okból szeretett volna új himnuszot, a legenda szerint Illyés Gyula és Kodály Zoltán egyaránt elhárították a felkérést.

¹⁴ FLECK Zoltán – GADÓ Gábor – HALMAI Gábor – HEGYI Szabolcs – JUHÁSZ Gábor – KIS János – KÖRTVÉLYESI Zsolt – MAJTÉNYI Balázs – TÓTH Gábor Attila: Vélemény Magyarország Alaptörvényéről. *Fundamentum*, 2011/1. 61., 63.

¹⁵ TÓTH Zoltán József: Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés. *Polgári Szemle*, 2013/3–4. 275., 276.

¹⁶ CSINK Lőránt – FÖRHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest, Gondolat, 2012. 111., 120.

4. A mottó kisugárzása

Egy preambulumban, vagy éppen mottóként elhelyezett utalás közvetlenül nem vált ki joghatásokat, ekként senkit nem érint hátrányosan, vagy előnyösen. Ugyanakkor az alkotmányozó magától értetődő törekvése, hogy az állampolgárok hazájuk alkotmányával azonosulni tudjanak – a polgárok szubjektív komfortérzete kihat az alkotmány elfogadottságára is. Ha a szakrális elem szerepeltetése hívők és agnosztikusok vitájában dől el – többségi szavazással vagy másképp – eleve vesztett helyzetről van szó. A döntés látszólag nem lehet kompromisszum tárgya: a szakrális utalás elhagyása csak látszólag nem sért senkit, valójában a polgárok egy részének megszólítását megnehezíti, egy elmulasztott lehetőség lenne. Isten szerepeltetése a preambulumban sokat jelenthet a hívők számára, és semmit sem jelent a nem hívők számára.¹⁷ Ekként hivatkozásának hiánya a hívőket érinti, azonban a nem hívőket nem. Ha tetszik, olyan toleráns gesztus, ami senkitől sem vesz el, van, aki számára viszont sokat ad.

A kérdés némi hasonlóságot mutat a vallási jelképek közintézményekben, bíróságokon, iskolákban történő elhelyezéséhez – nem eltekintve attól, hogy egy jelképeben egy társadalom kulturális azonossága is kifejeződhet.¹⁸ Az olasz állami iskolák tantermeiben elhelyezett feszületről az Európai Emberi Jogi Bíróság végül azt állapította meg, hogy egy passzív jelkép, nem igényel azonosulást, nem fejez ki elvárást a tanulók-szülők tekintetében és ekként nem sérti jogaikat.¹⁹ Egy befogadó közös tér esélye jobb, ha a közösség tagjai önazonosságukat kifejezésre juttathatják és megélhetik, mint ha kívülről kell hagyniuk – ahogy erre a laikus állam francia modellje kísérletet tesz.²⁰

5. Felelősség Isten előtt

Míg az Istent segítségül hívó fordulatokat meghatározóan történelmi okok támasztják alá,²¹ az alkotmányozó Isten előtti felelősségére utaló fordulatok a hatalom korlátozott voltát fejezik ki.²² Így a bonni Alaptörvény preambulumának első monda („Isten és ember előtti felelősségének tudatában a német nép...”), vagy ennek hatását tükrözve az Alaptörvény záró fordulata, mely szerint az „Országgyűlés képviselői Isten és ember előtti felelősségük tudatában” állapították meg az Alaptörvényt, nem Istent, hanem az isteni hatalom alatt álló embert állítják középpontba. Az Istenre utalás itt nem szak-

¹⁷ SZENTPÉTERI NAGY i. m.

¹⁸ CSINK Lóránt: The legal regulation of religious symbols in the public sphere in Hungary. In: Paweł SOBCZYK (szerk.): *Religious symbols in the public sphere*. Budapest–Miskolc, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academy Publishing, 2021. 73., 100.

¹⁹ Lautsi v. Italy, 2011. március 18., no. 30814/06.

²⁰ SZAJBÉLY Katalin: A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. *Jogelméleti Szemle*, 2004/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/szajbely20.html>

²¹ FEKETE Balázs: *Az európai alkotmánypreambulumban. Összehasonlító és elméleti perspektívák*. Budapest, ELTE Eötvös, 2019. 81.

²² Micheal SILAGI: A német alaptörvény preambuluma: a preambulumban az alkotmányos helyzet és jelentősége a német jogban. In: LAMM Vanda – MAJTÉNYI Balázs – PAP András László (szerk.): *Preambulum az alkotmányokban*. Budapest, CompLex, 2011. 47., 57.

rális legitimációt keres, hanem az alkotmányozó hatalmat birtokló képviselők ezzel fejezik ki, hogy tudatában vannak annak, hogy a földi hatalom véges. Paradox módon az agnosztikus polgár – vagy akár képviselő – maga is haszonélvezője annak, hogy közhatalmat istenfélelemmel gyakorlók tudatában vannak a földi létén túlmenő felelősségüknek.

Az Istenre utalás ugyanakkor nem lehet öncél: a hatalom – adott esetben az alkotmányozó hatalom – végességének elismeréséről van szó, ami így nem Istent (Ő aligha szorul rá), hanem az embert védi. Az Isten előtt való felelősségre utalással nem a közhatalom kap szakrális legitimációt, hanem saját korlátozott voltát és erkölcsi felelősségét ismeri el.

6. Az Alaptörvény identitása

Az Alaptörvény identitását elkötelezettsége adja – nem egyes jogtechnikai részletek. A Himnusz első mondatának mottó gyanánt a normaszöveg elé emelésével olyan módon „csempészte” az alkotmányozó Istent az Alaptörvénybe, ami átléphetett minden, ezzel kapcsolatos vitán. Az alkotmányozó ezzel nem szöveget alkotott, hanem csak egy olyan mondatot vett elő, ami vitán felül mindannyiunk számára közös kincs, ekként mindenki számára elfogadható lehet. E szellemes megoldás, idézőjelek nélküli idézet a hívó és a nem hívó polgárok számára egyaránt lehetővé teszi az azonosulást. Jó példa egyben arra is, hogy kellő leleménnyel még a legérzékenyebb kérdésekben is meg lehet találni azt a megoldást, ami nem a megosztottságot növeli, hanem az egységet és az összetartozást erősíti.